

Час тєперішній

Ярослав Поліщук

УДК 821.161.2 :: 82-1 "201"

ARS MASACRAE, АБО ПРО ТЕ, ЧИ Є ПОЕЗІЯ НА ВІЙНІ

Автор статті розглядає відгук художньої літератури на актуальні події суспільного життя, зокрема аналізує поезію, присвячену російсько-українській війні на Донбасі 2014–2016 рр. Збірка Бориса Гуменюка "Вірші з війни" (2015) засвідчує новий для української літератури досвід осмислення війни. Це й безпосередні враження солдата з передової, і спроба осягнути етику війни, і непрості рефлексії, викликані проживанням болю і смерті. Поезія Б. Гуменюка апелює до християнської традиції та культурних архетипів. Поет захищає етичну поставу людини на війні й певною мірою гуманізує саму подію.

Ключові слова: поезія, ліричний суб'єкт, війна, архетип, традиція, гуманізм, страждання.

Yaroslav Polishchuk. The art of massacre, or about the possibility of poetry at war

The author examines literature responds to the actual events of social life. Especially he pays attention to the poetry concerning the Russian-Ukrainian war on Donbas in 2014 – 2016. Borys Humenyuk's book *The Poems from War* (2015) shows the experience of perceiving war which is new for Ukrainian literature. These poems reveal direct impressions of soldier, which was on the front line of struggle. They illustrate artistic efforts of comprehending the ethics of war and also show uneasy reflections caused by pain and death. The poetry by Borys Humeniuk appeals to the Christian tradition and cultural archetypes. The poet defends the ethical posture of man in a war and to a certain extent humanizes the very event of the war.

Key words: poetry, lyrical subject, war, archetype, tradition, humanism, suffering.

Про війну не варто говорити тими словами, які вживалися до війни... Обставини зовсім інакші й рівень болючості. Тому писати так, як писалося раніше, просто неможливо.

Сергій Жадан

Мистецтво часів війни має свою виразно зазначену специфіку. Воно не тільки окроєне та обмежене в жанрах і формах, а й усучіль заражене (а то і спотворене) мілітарним духом. Приречене балансувати на крихкій межі життя і смерті, насильства і болю, знечулення і перечуленості, приміряє на себе своєрідну естетику – страждання і смерті. Відомо, що війна оприявнює найгірші сторони людського ества, дезавує наші тваринні інстинкти. Вона зумовлює небачених масштабів дегуманізацію суспільних відносин: масовість жертв змушує говорити про них узагальнено й закамфльовано, а водночас утрачається трагедія кожного загубленого людського життя. Завдання ж мистецтва війни – облагороджувати таку дегуманізацію людини, вимушену й тимчасову. Зміщення естетики від прекрасного до потворного й жахливого в цьому випадку виглядає по-своєму виправданим (хоч як це цинічно може звучати), однак від того воно не перестає бути контрверсійним.

Традиційно українська література уникала мілітарної риторики, і це виглядає своєрідним парадоксом. Адже Україні довелося стати епіцентром найтрагічніших подій ХХ століття, осередям того проклятого простору, який

американський історик Т. Снайдер назвав “кривавими землями”. Тільки в період Другої світової тут чинилося “масове насилля у масштабах, раніше небачених в історії” [7, 6]. Проте літературна репрезентація такого трагічного досвіду більш ніж скромна. Звісна річ, слід пам’ятати про ту зовнішню і внутрішню цензуру, яка раніше сковувала нашу словесність. А вже за доби Незалежності воєнна тема виглядала маргінальною, на що були свої причини: її витіснили інші, актуальніші мотиви. І лишень тепер у красній словесності знову актуалізовано запит на “сталевого героя” [3, 97], призабутий від часів соцреалізму, – героя, здатного протистояти зовнішній загрози та вийти переможцем із нерівної борні.

Новітня війна, що заскочила зненацька українське суспільство навесні 2014 р., стала великим викликом для самої держави, для перспективи її розвитку чи навіть існування. Цей виклик сприйняла й художня література і відреагувала на нього досить оперативно. Уже наприкінці 2015 р. на книжкових полицях з’явилася ціла бібліотечка творів про війну: це художня проза, репортажно-документальна проза, публіцистика, рідше сатира та поезія. Подіям на Сході присвячено різножанрові книжки, як-от: “Маріупольський процес” Галини Вдовиченко (2015), “Іловайськ” (2015) Євгена Положія, “Укри” (2015) Богдана Жолдака, “Вірші з війни” (2014, 2015) Бориса Гуменюка, “Книга змін” (2015) Андрія Цаплієнка, “Аеропорт” (2014) Сергія Лойка, “2014” (2014) Владислава Івченка, “100 днів полону, або Позивний 911” (2015) Валерія Макеєва, “Війна на три букви” (2015) Є. Сергацкової, А. Чапая та В. Максакова. Окрім оригінальної літератури, ринок швидко наповнився також важливими для поточного становища перекладами: відповідні видання так само активно долучаються до загального процесу осмислення ситуації – як довколишнього світу, так і нас самих, нашої шкали цінностей; вони сприяють поверненню до притомності після дезавування “сусальної” картини світу, що донедавна панувала в мас-медіях.

Чим прикметний нинішній бум воєнної літератури? По-перше, він свідчить про мобільність сучасної культури слова (не лише художньої, а й нон-фікшн), її прагнення й уміння адекватно відповідати на виклики сьогодення. По-друге, ми вчимося писати про війну, хоча ще зовсім недавно цього не вміли й не вважали за потрібне. По-третє, тема війни заторкує цілу низку новітньої й задоволеної проблематики культури, що прагне всебічного й неупередженого осмислення, яке приведе до кардинальної зміни нашої культурної матриці. По-четверте, ті, хто пише про війну, виконують важливу терапевтичну функцію в масштабі цілого суспільства: вони інтерпретують сучасні події, установлюють причинно-наслідкові зв’язки, обґрунтовують болісне прощання з радянським минулим разом з успадкованими від нього міфами про дружбу народів, патріотичну героїку та комуністичні ідеали. По-п’яте, не менш важливе те, що такі автори намагаються нові підвалини, на яких слід будувати модель української культури у XXI столітті. Словом, ідеться про загальний перезапуск соціокультурної моделі – завдання найвищої ваги, яке, попри окремі зусилля, довгий час було в Україні симульованим, однак тепер постало перед сучасниками в усій драматичній гостроті.

Найскладніше, либонь, поєднати мову війни з мовою поезії. Щось у цій схемі обов’язково не спрацьовує, щось у неї хронічно не вписується. Або війну доводиться прикрашати й естетизувати, або ж поезію, навпаки, опускати до розуміння війни, робити брудною та брутальною, тобто позбавляти того одвічного шарму, заради якого її, власне, і потребують люди. Можливо, через те небагато хто одважується писати про війну лірику: їхні символічні коди не співвідносні. Мілітарна риторика – це мова насильства, тоді як поезію традиційно вважають мовою гармонії й делікатності. До того ж трагедії минулих

воєн, які довелося зазнати нашим співвітчизникам у ХХ ст., так і лишилися не проговореними в поезії, та й тепер поети здебільшого безпорадні, коли беруться їх передати¹. На відміну від репортажної прози чи белетристики, це непросто. Тут недостатньо чітко зорієнтуватися в темі та набути знання реалій. Потрібно щось більше, аби глибоко відчувти отой властивий нерв, без якого вірші про війну – то лише порожня тріскотнява чи псевдосентиментальна риторика: згорнеш прочитану книжку, і вже нічого від неї не лишилося, усе вивітрилось разом із рядками, що їх наспіх пробіг очима.

Усе ж мотиви війни на Сході виразно присутні в актуальній українській ліриці, про що свідчать хоча б нові збірки Сергія Жадана “Життя Марії” (2015), Любові Якимчук “Абрикоси Донбасу” (2015), Дмитра Лазуткіна “Червона книга” (2015). Вони загалом уписуються у формат соціальної поезії, який в останні часи в українській культурі досить-таки затребуваний². На популярність соціальної поезії, очевидно, впливають гострі політичні події, зокрема два революційні зриви, які пережила Україна у 2004 та 2013–2014 рр. Проте запит на неї, гадаю, не меншою мірою формує зростання громадянського сегмента в суспільних настроях, прагнення сучасного українця до виразної ідентичності в різних її вимірах (політичному, релігійному, етичному тощо).

Ці автори апелюють головню до молодіжної аудиторії. Отже, вони відображають популярні серед молоді настрої бунту, анархізму, апатії чи депресії, однак водночас мобілізують молодого читача до громадянської активності. Їхня соціальна поезія зазвичай не містить ознак прямої політичної заангажованості. Навпаки, цього ангажементу уникають: молоді поети воліють говорити мовою, зрозумілою кожному, удаються до описів буденного побуту, а то і грішать ненормативною лексикою. Інколи все-таки назовні виходить патріотичний пафос, це помітно у творах, писаних як безпосередні відгуки на трагічні події війни. Загалом же патріотичні настрої балансують поміж високим пафосом і субкультурними мовно-стилістичними кодами, які нівелюють цей пафос.

У форматі соціальної поезії нової хвилі розглянемо творчість Бориса Гуменюка, яка посіла особливу нішу фронтової лірики. Поява його збірки “Вірші з війни” (2014)³ була цілком сподіваним кроком не тільки для автора, а й для втаємничених читачів, коло яких на той час уже сформувалося завдяки соціальним мережам. Річ у тому, що перші варіанти своїх віршів поет виставляв у дописах на веб-сторінці “Facebook”, і вони були активно коментовані, здобуваючи дедалі більшу популярність серед “просунутої” публіки. Така увага заохочувала продовжувати творчу працю, що й було реалізовано у вигляді окремої (хай і скромної) книжечки. А вже на вересневому Форумі книговидавців у Львові збірка Б. Гуменюка опинилася в центрі уваги й дискусій, що також не було несподіванкою. Від цього часу “Вірші з війни” стійко тримаються на висоті почитності серед численних книжок, які написані та

¹ Значно багатший, але все ж недостатній – і так само витіснений, що характерно, – досвід набула щодо цього російська література. Принаймні у науковій практиці цей досвід ставав предметом осмислення, як-от у працях І. Кукуліна [5], К. Корчагіна [4] та ін. Українські дослідники вдаються до таких тем вочевидь неохоче. Осмисленню попереднього досвіду соцреалізму в освоєнні мілітарних мотивів присвячена монографія І. Захарчук [3], а також кілька статей, але цього явно не досить.

² Про це пишуть дослідники, як-от Є. Байдалова, котра аналізує соціальну поезію Сергія Жадана та Василя Махна, наголошуючи на її актуальності в соціокультурному контексті нашого часу [1]. Варто зазначити також, що подібне явище властиве не тільки українській літературі. Зростання запиту на соціальну поезію помітне в багатьох літературах колишнього соцтабору, зокрема на пострадянському просторі [1, 81–82].

³ Перше видання цієї книги: *Гуменюк Б. Вірші з війни* / ред. Іван Андрусак. – К.: Вид-во Сергія Пантюка, 2014. Цитати будуть подані за наступним, доповненим і виправленим виданням “Ярославового Валу” 2015 року [2].

пишуться про війну. Книжка вийшла вже кількома накладами, що переконливо свідчить про читацьке зацікавлення.

З одного боку, цей ефект ви́кликала гаряча, наскрізь актуальна тема, що вціляє в саме “яблучко” суспільного резонансу наших днів. І задовольняє інтерес читача, зневіреного в інформаційному потоці від різних посередників (“речників АТО”) до фронтових вражень та відчуттів, які би вирізнялися автентичністю та щирістю. З другого, – знакова постава автора, що впливає з його особистої заангажованості. Відомо, що Б. Гуменюк пішов на фронт самохіть, вступивши до батальйону “ОУН”, і від самого початку добровольчого руху став його активним учасником і, що не менш важливо, також і неформальним речником. Тобто його поезія не в метафоричному, а в буквальному сенсі виросла з окопів і пропахла фронтовим порохом. Вона написана або на передовій, або ж у перервах поміж боями, коли автор повертався до Києва, Львова або на рідне Тернопілля в ратних справах.

Авторський статус накладає на вірші Гуменюка особливу змістову печать: їх сприймають не тільки як голос одного з учасників війни. Ці твори марковано у громадській думці як голос колективний, що репрезентує цілу спільноту – тих українських лицарів-патріотів, які в небезпечний для країни час опинилися на передовій. Багато хто заплатив за цей вибір власним життям, інші – здоров'ям, фізичним чи психічним. Доречним буде нагадати, що до такого ефекту “репрезентації”, який можна означити гаслом П. Тичини “За всіх скажу, за всіх переболію”, прямо причетний автор, котрий неоднораз наголошує, що збірка не оприявнює лише його власну, індивідуальну візію, ба, навпаки, у книжці ніби “розчинені” голоси багатьох побратимів, які з тих чи тих причин не могли безпосередньо звернутися до читача. Один із творів (“Сиджу на березі моря...”) саме так і змодельовано – як уявну розмову бійців про наболіле: вони дивуються з поета, який фіксує поточні враження у планшеті, сидячи на березі моря. Проте, захочені ним до висловлення власних думок, виявляються трохи спантеличені і присоромлені. Зі строкатого багатоголосся (українського, російського, суржикового – усе, як у житті) складається своєрідне послання бійців, у якому вони прагнуть висловити те, що найістотніше, а водночас те, що найважче піддається передачі у звичайних словах. Або інший приклад (“Я цього не бачив...”), коли Б. Гуменюк подає “списаний аркуш з кишені пораненого бійця”, цитує одну з перших віршованих спроб юного колеги – до того ж спробу, ваги якій надає факт, що автор навряд чи вижив після тяжкої травми (в іншому вірші він іще навідає ліричного героя поета уві сні, як гість із небесного світу). Тінь колективного голосу, що вгадується за авторськими текстами Гуменюка, – прикметна ознака збірки, яка справляє враження на читача, спонукаючи його до емпатичного сприйняття цієї книжки.

“Вірші з війни” – це також свідчення події, що покликала їх до життя, – того руйнівного, а заодно й мобілізаційного впливу, який вона справляє на людину. Нехай охудожнене, своєрідне, а все ж свідчення людського переживання війни. Вище вже йшлося про те, що таке переживання має небагато спільного з ідеалами поезії. Автор, зрештою, не приховує цієї явної суперечності, навпаки, оприявнює її в усій гостроті та відвертості:

У риму працюють автомати, кулемети і гранатомети:
Тутутуууу тататаааах бах!
Але в цьому немає поезії
Немає поезії коли один гине інший вбиває
Нема пафосу в простреленій голові [2, 46-47].

Б. Гуменюк зізнається, що ці вірші переважно безпосередні (чи не вельми опосередковані, бо ж писані одразу, з гарячих вражень) – рефлексії воєнного часу й побуту. Його ліричний герой – не абстрагована й вигадана особа, він із плоті і крові, і автор, власне кажучи, не криється, що репрезентує собою *alter ego* цього героя. Його завдання – відтворити діапазон думок і відчуттів того, хто опиняється віч-на-віч зі смертю, хто щодня й щохвилини відчуває її студений подих і, отже, сприймає світ інакше, ніж ми, пересічні обивателі, що міряють час годинами, добами, тижнями. На війні все інакше, як твердить Б. Гуменюк:

Ми тут давно помітили
Що люди діляться на людей і людей з телевізора
Ми не любимо дивитися на людей з телевізора
Вони якісь несправжні з них дуже погані актори... [2, 10].

Зрозуміло, що у критичних обставинах війни людський дух виявляється доглибно: тут не вдається довго крутістьвувати та фальшивити, але й упадання в пафос та патетику буде недоречне – умови фронтового побуту змушують до граничної відвертості та щирості. Перед лицем фатальної загрози і смерті ми більше схильні бути собою, ніж грати роль, хай навіть дуже благородну. От і Гуменюк шукає такої поетичної мови, що була би спроможна передати світ відчуттів солдата, який почувається живою мішенню.

Це мова, наближена до мови давніх лицарських епосів, тобто речитатив. Не гладка, правильно заримована поезія, не класичні строфи, позначені досконалістю й викінченістю форми. Зате вільні вірші (верлібри) близькі до прози, проте неодмінно зберігають у собі нерівну, ніби пульсуючу ритміку, яка все-таки зраджує в них поетичний первень. Видається, така форма якнайвідповідніша. Вона добре пасує до змісту, що його складають так само нерівні, уривчасті, подекуди несподівані та брутальні у своїй відвертості, рефлексії. Вони ніби напливають хвилями, змінюючи одна одну. Варто пам'ятати, що їх наповнює сенсом страждання, саме те, яке ще Віктор Франкл уважав провідною рисою сучасної людини і яке він-таки поставив у властиву тріаду: смерть – страждання – вина [9, 17]. Від того й поезія Гуменюка – ніби нерівне, переривчасте дихання, ураженого спазмами. Така ритміка визначає характер книжки.

Враженню нерівності, переривчастості і фрагментарності сприяє композиційний уклад збірки "Вірші з війни", у якій поетичні твори чергуються з прозовими уривками, своєрідним фронтовим щоденником. У тій другій, щоденниковій частині, до речі, автор послуговується своїм властивим псевдом "Кармелюк", за яким його знають на війні. І це зміцнює нас у переконанні, що відстань поміж особою автора і його ліричним героєм таки мінімальна. Хоча у такий спосіб зазначено, що вона все ж існує, як відстань поміж буденною прозою і поезією, у якій ті самі буденні враження вже переплавлено в іншу, вишуканішу й делікатнішу стихію.

Поезія Б. Гуменюка незрідка апелює до архетипів нашої свідомості – землі-матері, батьківства й лицарського побратимства, любові і смерті. Автор або вдається до сакралізації своїх образів, уявляючи загиблих десь там, на небесах, в оточенні праведників, або ж, навпаки, бруталізує свою художню мову, коли слід оповісти про війну зблизька, з відстані рідного окопа, оптичного прицілу снайпера потойбіч і конкретного людського болю, не сумісного з ідеалами сентиментальної поезії. Звідси властиві контрасти й раптові переходи від світлих ліричних тонів до натуралізму й сарказму. Ці контрасти

неухильні, переконує автор, вони визначені вже самими умовами життя на межі.

Солдати народжуються з болю
Любов може обернути чоловіка на солдата
Солдатом можна стати з ненависті –
Довелося й таких бачити –
Але найчастіше солдати народжуються
З війни [2, 122].

Поетична образність Б. Гуменюка міцно пов'язана з традицією – чи то фольклорно-лицарською, чи то романтично-пафосною. Один із найбільш прикметних віршів, яким автор завершує збірку, акцентуючи тим на його значущості, має назву “Заповіт”. Це не лише покликання на Шевченків архітвір – із прагненням висловити якнайсокровенніше, а й перегук із народно-баладною традицією оплакування померлих у бою. Він написаний нібито від колективного імені, від умовного імені тих “ми”, які стоять на передовій і міряються силами зі смертю. І в деталях їхнього заповіту оприявнюється весь жах новітнього масового людинобивства, яке позбавляє воїна того, що віками вважалося віддаванням належної шани героям, – можливості бути похованим. Заповітні прохання не віддавати прах загиблих рідним – не примха, а ознака новітньої війни, з усією її жорстокістю та звіроднілістю:

Не забирайте нас із землі	Адже це не для нас – для себе
Не відривайте нас від матері	Ви ставите нам величні пам'ятники
Не забирайте на полі бою наші рештки	Не треба ніде карбувати наших імен
Не намагайтеся наново скласти нас	Просто пам'ятайте:
докупи	На цьому полі
І – благаємо вас – ніяких хрестів	У цій землі
Пам'ятних знаків чи меморіальних плит	Лежать українські солдати
Нам це не треба	І – все [2, 132-133].

Автор тут майже провокаційно полемізує з усталеними формами пам'яті, що зводяться до карбування імен полеглих на граніті та ритуалів публічного вшанування, дарма що саме такі форми пам'яті вважаються загальноприйнятими в сучасному суспільстві. Здається, він здає собі справу з того парадоксального ефекту, що чим більше меморіалізується певне явище, тим менше людина проникає в його суть, що виявляється заблокованою й недоступною. Дослідники пам'яті вже помітили цю різючу суперечність: здатність відновлювати минуле наштовхується на неможливість його відновлення, на недоступність цього минулого [8, 152]. Б. Гуменюк надає перевагу символічним формам пам'яті. Недаремно він так активно апелює до євангельських образів, нагадуючи про прадавній, іще, власне кажучи, язичницький спосіб поминання, коли над прахом полеглих тривало та квітло повноцінне життя, утверджуючи незнищенний закон матерії. У євангельській трансформації цей звичай набув означення євхаристії – споживання хліба й вина як символічних крові й тіла Христа, долучення до одвічного таїнства смерті через упричетнення й нове народження.

Було б добре якби на тому місці було поле
Колосилося жито
Щоб жайвір у небі
І – небо
Багато неба –
Ви можете собі уявити який хліб родитиме поле

Де лежать бійці?!
(На пам'ять про нас їжте хліб з поля
Де ми полягли)
Було б добре якби на тому місці були луки
І багато-багато квітів
І бджола над кожною квіткою
Щоб надвечір приходили закохані
Плели вінки
Кохалися до ранку
А вдень щоб приходили молоді батьки
З малими дітьми
(Не перешкоджайте дітям приходити до нас) [2, 134-135].

У цьому, до речі, Б. Гуменюк продовжує поетичну традицію, базовану на реактуалізації образу Христа, перенесеного в реалії українського двадцятого століття (П. Тичина, Б.-І. Антонич тощо), трагічного в самій основі [6, 12-17]. Поет апелює до християнської моралі як мірила людяності. І це не від того, що він надто релігійна особа. Ідеться про екзистенційний досвід, якого набуває людина в умовах війни: близькість смерті, що блукає десь на цілком інтимній відстані, робить її максимально зосередженою на речах небуденних, найістотніших, непроминальних. Це, мабуть, необхідно, аби протистояти жахові, насильству, абсурду, що їх несе із собою воєнний побут щодня й щогодини. Світ ідеального ладу, який постає у снах та мріях ліричного героя Б. Гуменюка – то цілковите протиставлення жажливим будням мілітарного конфлікту, у якому годі дошукатися логіки та справедливості. Саме там, в ідеальному світі, де багато неба і світла, опиняються побратими – ті, які недавно були поруч, та загинули від рук ворога.

Сповідуючи християнські етичні заповіді, Б. Гуменюк прагне накласти їх на цілком алогічні закони війни. У цьому його ліричний суб'єкт виявляється таки гуманістом, попри напускну суворість і грубість. Власне, через страждання (у відкритій чи закамуйфльованій формі виражене) герой Б. Гуменюка виявляє цей загальний гуманізм. Як слушно зауважив В. Франкл, “духовне страждання як таке не є чимось хворобливим, але чимось людським, у певному сенсі чимось найбільш людським з усього, що існує” [9, 13]. Саме тому ліричний суб'єкт “Віршів з війни” зберігає людську й людяну поставу навіть у цілком неприйнятних умовах, які визволяють у людині дикі та хижі інстинкти. У вірші “Дивне це відчуття...” поет спробував сформулювати своєрідний етичний кодекс бійця, що виходить із цілком свідомої позиції “ти ж не вбивця, ти солдат”:

Ніколи не стріляй чергами
Якщо хочеш вбити людину
Стріляй одиночними

Вияви повагу до того
Кого маєш убити
Дай йому шанс [2, 66].

Так само поводить ся герой Гуменюка з ворогом, запрошуючи його на уявну розмову у вірші “У мене є земляк”. Це один із найпроникливіших творів книжки, при тому що він цілком не пафосний, а навпаки, витриманий у буденній тональності, з побутовими подробицями й вульгаризмами. Уявна спроба порозумітись із тим, хто сидить потойбіч окопів, перетворюється в ненав'язливий контакт, адже виявляється, що в обох є багато спільного, попри їхні політичні орієнтації, які зробили ворогами: і прихильність до пива та цигарок, і захоплення футболом, і родинні проблеми, і, зрештою, умови життя в одній країні, які вже самі по собі зближують. На тлі цих спільних рис іще виразніша абсурдність смертельного протистояння, яке стало сенсом цієї війни.

Солдат – герой збірки “Вірші з війни” – свідомий того, що він має “постійно приносити криваву жертву війні”: якщо вберігся сьогодні, то твоя черга може настати завтра чи післязавтра. Імовірно, відчуття цієї особливої жертвності зміцнює в ньому людинолюбну натуру, не дає опуститися до тваринного зла, що руйнує людську особистість. Так, вірш “Я вчора вмер...”, присвячений пам’яті загиблого товариша Руслана з батальйону “Айдар”, написано у формі сповіді покійного бійця, що свідомий своєї жертви:

Коли приходять час платити війні данину
Життя бійця можна відкупити
Обміняти його на життя трьох діток
Трьох діток чоловічої статі
Якщо жіночої – то вдвічі більше
Трьох жінок
Одна з них неодмінно мусить бути вагітною
І п’ятьох-шістьох старих
Деякі так роблять
Через слабкість духу
Від страху
Здебільшого це притаманне солдатам темного війська.
Я так не зміг [2, 80].

Поет найбільш переконливий саме там, де не узагальнює, де йдеться про окремих, конкретних людських досвід, і то безпосередній, викладений за гарячими враженнями пережитого моменту. Приміром, у вірші “У мене є земляк”, змодельованому як розмова з ворогом під час вахти, у хвилини найвищого напруження, чи в поезії “Дивне це відчуття...”, де герой опиняється віч-на-віч із убитим ним самим ворогом та споряджає того в останню дорогу.

Можна було би перелічувати сцени та деталі воєнного жаху, зображеного в Б. Гуменюка. Вони присутні, вони не тільки надають збірці властивого колориту, а й необхідні задля абсолютних образних контрастів, що їх досягає автор та про які ми вже обмовилися вище. У “Віршах з війни” багато епічного. Окремі яскраві враження та деталі, як видно, перекочували до них із розмов, роздумів, щоденникових записів. Це вказує на той специфічний матеріал, із якого була “зроблена” ця поезія, якщо знехтувати таїнство творчості. Є тут натуралістичні деталі, бруд і кров, без яких не буває війни. Проте є також спроба піднятися над побутом заради того, аби побачити Людину: навіть у таких умовах вона може зберегти себе, свою душу, своє високе покликання.

Звісно, не все в цій збірці можна назвати поезією. Книжка нерівна, фрагментарна, не завжди продумана у своїй структурі. Але та нарисовість, яка їй властива, не конче має бути недоліком. Автор не дає універсального образу війни. Його погляд обмежений і локалізований, а та правда, яку він відкриває читачеві, – це “окопна правда”, що, як відомо, подає лише одне з можливих бачень війни. Хтось інший бачитиме її інакше. Хтось знайде в ній більше болю та страждання, ніж Борис Гуменюк. Або – людської роздвоєності, страху, розгубленості, шоку. Схоже, розглянута візія війни дещо спрощена: поет майже не фіксує таких станів або фіксує їх дуже побіжно. Його герої нечасто переживають душевне сум’яття або караються роздумами про безглуздя війни. Навпаки, вони певні, що жертва не даремна, що їхня позиція слушна, попри все. Ефект такої поезії – закличний, мобілізаційний. А для глибоких і тонких рефлексій над мілітарною темою слід шукати, певно, інших авторів та творів. І їх якраз у нашій літературі поки що бракує.

Проте важливо, що “Вірші з війни” Б. Гуменюка вповні виразно прорисовують ту екзистенційну межу, яку людина має безпосередньо відчутти на війні. Переживання смерті, що її доводиться спостерігати мало не щодня, до того ж упритул, змінює нашу свідомість. Збірка шокує гострою та брутальною щирістю, якою діляться воїни. Проте незбігання інтенцій автора і читача тут цілком зрозуміле й спонукає до глибшої та проникливішої лектури текстів. “Війна в зображенні сучасних поетів може бути зовсім не тим, чим видається. Насамперед тому, що вона позначає не саму себе, а певний особливий стан, із ризиком розпаду всіх зв’язків і знищенням звичного світу, але, здається, так відбувається не тому, що вона маркує травму пострадянського стану, а тому, що дає змогу надати повсякденності новий вимір – відкрити есхатологічний горизонт. Поява цього горизонту дає змогу побачити повсякденне життя *sub specie aeternitatis*¹. Саме в такій перспективі найбільш активно виявляється скінченність людського буття – смерть, яка, за Морісом Бланшо, і є основним рушієм поезії” [4].

Наближення цієї перспективи цілком виразно засвідчує Б. Гуменюк. Його особиста картина війни прикметна, хоча й не новаторська, а здебільшого традиційна. Поетові зручно в координатах абсолютних опозицій: добро – зло, світло – темрява, побратим – ворог. Його віра непохитна, як і має бути з вірою в бійця, він – воїн світла, а побратими, котрі загинули, в його снах опиняються на небі й заспокоюють стражденню душу героя. Автор обстоює етичну позицію людини на війні, і так він гуманізує саму подію, яка, здавалося б, абсолютно протиставлена системі гуманістичних цінностей. Так, війна страшна й брутальна, але в зображенні Б. Гуменюка вона також допомагає відділити справжнє від фальшивого, а щире від лукавого.

Збірка “Вірші з війни” цікава і як одне з перших безпосередніх художніх свідчень війни на Сході. Візьмімо до уваги й те, що в українській літературі фактично відсутній такий творчий пласт: фронтової лірики із часу Другої світової обмаль, до того ж вона спотворена цензурою й рідко вражає щирістю. Узагалі, подібні мотиви завжди були під міцною цензурою. Уперше враження новітньої війни постають перед читачем із такою безпосередністю, оголеністю та відкритістю, аж до шоківих подробиць. Б. Гуменюк запропонував свою версію “окопної правди”, одягненої в поетичні шати.

ЛІТЕРАТУРА

1. Байдалова Е. “Музыка революции”? Социально-политическая поэзия современной Украины // *Художественный ландшафт “нулевых”*. Литературы Центральной и Юго-Восточной Европы в начале XXI века / Отв. ред. Н. Н. Старикова. – Москва: ИСЛ РАН, 2015. – С. 81–111.
2. Гуменюк Б. Вірші з війни: поезії. – К.: Ярославів Вал, 2015. – 136 с.
3. Захарчук І. Війна і слово. Мілітарна парадигма літератури соціалістичного реалізму: монографія. – Луцьк: Твердиня, 2008. – 406 с.
4. Корчагин К. Art massacre: поэзия как искусство войны // *Новое Литературное Обозрение* (Москва). – № 132 (2/2015) [Ел. ресурс]. Режим доступу: <http://www.nlobooks.ru/node/6194#sthash.TGAGWuq0.dpuf>.
5. Кукулин И. Регулирование боли. Предварительные заметки о трансформации травматического опыта Великой Отечественной / Второй мировой войны в русской литературе 1940–1970-х годов // *Непфкоснобенный Запас* (Москва). – 2005. – № 40–41. – С. 324–336.
6. Росовецький С. Міф про народження і загибель Христа в Україні // *Ритуально-міфологічний підхід до інтерпретації тексту* / за ред. Л. Кисельової, П. Побережкіної. – К.: ІЗМН, 1998. – С. 10–18.
7. Снайдер Т. Криваві землі: Європа між Гітлером і Сталіном: монографія. – К.: Грані-Т, 2011. – 448 с.
8. Caruth S. Recapturing the Past: Introduction // *Trauma: Explorations in Memory*. – Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1995.
9. Frankl V. Homo patiens / tłum. R. Czarnecki, J. Morawski. – Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1976. – 196 s.

Отримано 4 квітня 2016 р.

м. Київ

¹З погляду вічності (лат.).